

ATITUDINI FAȚĂ DE SOLIDARITATE ÎN ROMÂNIA

Atitudini față de solidaritate în România¹

Bogdan Voicu ², Horațiu Rusu ³, Mircea Comșa⁴

Abstract:

The current study aims to present the attitudes towards solidarity in nowadays Romania. We investigate to which extent Romanians care about different status groups, vulnerable or not, in their proximity. We propose two types of comparisons: cross-country, having European societies as referent, and longitudinal, having in view the changes occurring in the last 13 years. Beside such comparisons, a second goal is to identify potential changes due to economic and societal crisis. Third we test if the usual solidarity predictors are functioning in the same way in Romania. The final aim is to assess how the attitudes towards solidarity can support social integration policies of the vulnerable people.

Our approach will contribute in three ways to the existing knowledge. On the one hand, we can prove that there is a measurement model for attitudes towards solidarity which can be used in the case of European transversal and longitudinal comparisons (being invariant across time and cross-Europe). Treating the variables measuring solidarity as continuous, we can offer another perspective than Kankaraš and Moors (2009) and we enlarge their analysis for more waves of the values surveys. Secondly, we show that at individual level, Romania is not different from other European countries with regard to the factors that determine attitudes towards solidarity. Finally, we discuss the way the social solidarity changed in the last 12-13 years in Romania and we show that economic crisis change at most very little of the attitudes towards solidarity.

The data analyzed in this article sourced from the well-known large-scale comparative studies European Values Study (EVS) and World Values Survey (WVS). Since the 1999 wave, EVS includes a package of items which measure explicitly the respondents' orientation towards solidarity. The package is repeated in 2008, as well as in the Romanian version of WVS 2010-2012.

Solidarity targets especially the ones in need. The ill and disabled are attracting positive attitudes to a larger extent than any other group. The old do not significantly differ from unemployed. Geographical proximity-driven differences overlap: there is a certain solidarity directed towards those living in Romania, which are born in Romania, and this solidarity is

---

¹ Contribuțiile celor trei autori la acest text a fost susținut de granturile CNCS PN-II-ID-PCE-2011-3-0669, PN-II-ID-PCE-2011-3-0210, respectiv PN-II-RU-PD-2011-3-0132.

² Academia Română, Institutul de Cercetare a Calității Vieții, București. E-mail: bogdan@iccv.ro.

³ Universitatea "Lucian Blaga" din Sibiu. E-mail: horatiu.rusu@ulbsibiu.ro.

⁴ Universitatea "Babeș-Bolyai" din Cluj-Napoca. E-mail: mircea@mmt.ro.

stronger than the care which concerns any other of the considered status groups. The immigrants from Romania and those who do not live here, irrespectively of their social status, are placed relatively lower than „people from Romania”. The local and regional solidarity are as low as global solidarity.

The analyses reveal that the level of solidarity is significantly lower in the case of the materialistic individuals than in the case of those having mixed orientations. It increases with religious faith and religious behavior, positively depends on intensity of the national identity, and especially with the level of trust in others. Surprisingly, belonging to a social class benefiting from financial transfers from the state (retired persons) in relation to employers, seems to disfavor the attitudes towards solidarity. The relation is a significant one only when considering solidarity as general, non-specific latent orientation, and when local solidarity is concerned. Regarding the other categories benefiting from state social transfers, the relations are not conclusive. Being housewife or being unemployed and not benefiting from state social transfers, significantly disfavor solidarity (in relation to all types of solidarity and solidarity as unique factor) as compared to having paid work. On the other hand, students and pupils are the only category which strengthen solidarity as compared to those who have a paid work, but only from the point of view of global solidarity. Concerning education, our results deny partially other results from literature. The higher the educational degree is the higher the solidarity is. The social solidarity rises with community size, while the global solidarity decreases with the size of the community.

As far as solidarity in general is seen, Romania comparatively to other European countries, is slightly above the average, the situation here being comparable with the Northern European countries, Germany or the south of Europe. Regarding the global solidarity, in 2008, Romania reached the European average, being at the same level with other Eastern countries with a high degree of migration and reduced welfare (Albania, Bosnia, Georgia, Montenegro, Moldova, and Azerbaijan). In all the former communist countries (except Kosovo), the attitudes towards social solidarity registered a lower level than in Romania. Conclusions are not much different when the other two types of solidarity are taken into consideration: local and social. In those hierarchies Romania takes constantly the median. As a synthesis, from the perspective of attitudes on solidarity, one can say that the Romanian society is at the average of European model. This creates favorable premises for using models of social redistribution similar to the ones in other European countries, inclusively programs targeting vulnerable categories.

Concerning the dynamics of the Romanians' attitudes towards solidarity, one can notice significant changes only relatively at the category of “neighbors”. In 1999, 26% of respondents declared as being concerned of this category's situation, the ones with moderated attitudes represented 33%, and 41% expressed cautioned attitudes, of less concern. In 2008, the number of those highly concerned increases to 37%, while those less concerned by their neighbors' life conditions decreased to 28%. The year 2012 brings into play a situation closer to that of 1999, with 15% highly concerned, 37% moderate and 48% with low concern for their neighbors' living conditions. Generally speaking, the fluctuations of a single category, on the one hand, and the reduced variations of the others, on the other hand, do not stand for substantial changes of the Romanians solidarity attitudes. This aspect is clearly indicated by the relative positions of the average rates calculated for the indicators of local, global and social solidarity in Romania, and of the average of the solidarity general indicator, as well. Consequently, one can state that for the examined period, Romanians maintain as unchanged their own attitudes on solidarity.

Keywords: attitudes towards solidarity, social solidarity, local solidarity, global solidarity, comparative analysis, measurement invariance.

Introducere

Elliot și Turner (2013) identifică trei sensuri majore pentru modul de înțelegere a socialului și a științelor sociale. Unul dintre acestea este definirea socialului ca solidaritate. El se adaugă definirii societății în termeni de structură și stratificare, respectiv ca loc al transformărilor, cu accent pe comunicare și sociabilitate. Sensul de interes pentru acest articol este reprezentarea socialului în temenii solidarității. Acesta implică abordarea colectivităților umane drept "comunități pentru care interesul față de ceilalți, preocuparea și consensul sunt esențiale" (2013:4) [„communities of concern, care and consensus”]. Trimiterea către abordări mai vechi precum cea a lui Tönnies (2005 [1887]) este implicită, însă relevanța contemporană este legată de structurarea și funcționarea serviciilor sociale și a redistribuirii, urmând o perspectivă pe care o regăsim la Polanyi (2011 [1944]).

Se poate afirma că întreaga construcție a societăților contemporane are în centrul său conceptul de solidaritate socială (Baldwin, 1990). Aceasta se regăsește în fapt în toate relațiile umane (Komter, 2005), fiind în particular relevantă pentru funcționarea statelor bunăstării (Thelen, 2012). Oamenii se ajută unii pe ceilalți și construiesc instituții în acest sens pentru a preveni riscuri care pot deveni manifeste pentru oricare dintre ei. Procesul, o expresie a solidarității organice durkheimiene, implică atitudini care să legitimizeze redistribuirea socială și construcția de mecanisme de ajutorare în cazul apariției riscurilor sociale. Ele privesc întreaga societate, dar reprezentările sociale asupra modului în care sunt proiectate serviciile sociale sunt adesea orientate explicit către păturile sărace sau aflate în situație de vulnerabilitate. Aceasta conduce și este generată și de definirile vagi, circumstanțiale, aplicate adesea solidarității sociale (Ellison, 2012) și este deseori privită doar în raport cu grupurile vulnerabile (Janmaat și Braun, 2009).

Capitolul de față își propune să prezinte atitudinile față de solidaritate în România contemporană. Ne propunem să investigăm în ce măsură românii sunt solidari cu grupurile din jurul lor (vulnerabile sau nu). Intenționăm să realizăm acest lucru mai ales în comparație cu alte țări și urmărind dacă s-a schimbat ceva în ultimii 13 ani, dacă putem discuta despre un impact al crizei economice și societale, dacă predictorii obișnuiți funcționează în mod similar în România ca în alte țări. Intenția finală este de a discuta în ce măsură atitudinile de solidaritate pot susține politici de integrare socială a grupurilor vulnerabile despre care este vorba în volumul de față. Implicațiile finale pot trimite către măsura în care coeziunea socială (Green, Janmaat, Han, 2009) se structurează sau destructurează în România.

Textul debutează cu o discuție despre valențele pe care solidaritatea socială le cunoaște, trecând în revistă referințele din literatura contemporană. Privim solidaritatea prin lentile distincte: ca o orientare specifică spre a fi preocupat de soarta celorlalți, în sensul valorilor benevolenței și universalismului din modelul lui Schwartz (1994); ca pe o orientare selectivă în natura sa, ca pe o raportare diferită către tipuri distincte de grupuri sociale, opunând spre exemplu solidaritatea în interiorul și în exteriorul familiei, față de cei din mediul social imediat sau față de cei aflați la distanțe sociale sau geografice mai mari etc. (Abela, 2004; Bay și Pedersen, 2006; Kankaraš și Moors, 2009).

A doua parte face o trecere în revistă a determinantilor solidarității așa cum apar în literatură, pregătind astfel argumentul acestei lucrări. El este expus în partea a treia, când propunem trei ipoteze specifice în ce privește nivelul, sursele și evoluția solidarității în spațiul românesc și european. Ne așteptăm să găsim structuri similare ale solidarității sociale în

Europa, bazate pe o orientare generală către solidaritate ce explică variația solidarității cu grupuri diferite. Așteptăm, de asemenea, ca România să aibă aceiași factori ce conduc la orientări către solidaritate care sunt raportați în literatura internațională cu privire la alte societăți. În fine, așteptăm o dinamică afectată în mică măsură de criza economică și, mai degrabă, expusă tensiunilor interne din viața politică.

A patra parte a lucrării discută pe scurt despre metodologia utilizată pentru validare empirică. Discutăm despre cum modelele cu ecuații structurale servesc scopurilor propuse și despre opțiunea de a utiliza seria de date furnizată de sondajele valorilor.

Secțiunile următoare testează pe rând cele trei ipoteze și discută despre nivelul și dinamica solidarității în România. În final sintetizăm rezultatele și propunem o discuție privind modul în care politicile pentru sprijinirea grupurilor vulnerabile au sau nu suportul dat de solidaritatea socială.

Lucrarea de față contribuie în trei moduri la îmbogățirea cunoașterii din literatura existentă. Pe de o parte arătăm că există un mod de măsurare a solidarității sociale care poate fi folosit pentru comparații europene transversale și longitudinale. Tratând variabilele ce măsoară solidaritatea drept continue, oferim o altă perspectivă față de Kankaraș și Moors (2009) și extindem analiza acestora pentru mai multe valuri ale studiilor dedicate valorilor sociale. În al doilea rând, arătăm că factorii de nivel individual ce determină solidaritatea socială nu diferă în România față de alte țări europene. În fine, discutăm despre modul în care solidaritatea socială a suferit transformări în ultimii 12-13 ani în România, lansând ipoteze privind dinamica în cauză.

Solidaritatea socială: în căutarea unei definiții

Solidaritatea este un concept care se construiește în și la confluența viziunilor bazate pe filosofii individualiste și comunitariste. De aceea majoritatea autorilor care îl discută agreează ideea că are semnificații diverse (Crow, 2002; deBeer și Koster 2009; Ellison, 2011; Manson, 2000; Pensky, 2008 etc.) chiar contradictorii (Bayertz, 1999; Stjernø, 2004). Ambiguitatea nu provine din absența teoriilor explicative cât, mai degrabă, din subspecificarea conceptuală în raport cu cea funcțională. Aceasta derivă din două motive importante (Bayertz 1999: 3-5). Pe de o parte este dificultatea încorporării în centrul filosofiei etice și politice a obligațiilor de acțiune cu caracter pozitiv. Pe de alta, apare incompatibilitatea cu postulatul universalității asumat de etica modernă, conform căruia normele morale nu pot conține referințe la categorii sau grupuri.

Originile conceptului de solidaritate pot fi regăsite în principiul instaurat de dreptul roman al responsabilității obligatorii de a onora datorile comune ce derivă din calitatea de membru al unei familii sau a altui tip de comunitate: *obligatio in solidum* (Bayertz, 1999: 3). Oamenii nu sunt în mod necesar solidari în abstract, ci solidaritatea devine manifestă în situații specifice, fiind direcționată către anumite ținte. Acestea pot fi constituite din indivizi anume sau din grupuri mai înguste sau mai larg precizate, precum vecinii, oamenii de aceeași etnie sau religie, co-orășeni, cei având același crez politic, colegi de profesie etc.

În sociologie, o lungă tradiție, pornită de la Tönnies (2005, ediția inițială 1887) și Durkheim (1967, ediția inițială 1893), definește solidaritatea drept mecanism integrator bazat pe: a) propensitatea individuală spre sociabilitate generată de apropiere, empatie, similaritate, în cazul comunității (solidaritate mecanică) sau b) satisfacerea interesului individual prin interdependența generată de diviziunea muncii sau piață în cazul societății (solidaritate organică).

Din această perspectivă, solidaritatea are atât valențe nominale, de structuri sau dispoziții substantive – fiind mai degrabă o caracteristică societală cu rol integrator – cât și adjectivale, de caracteristică a acțiunii interpersonale - fiind mai degrabă o calitate individuală (Thome 1999; de Beer și Koster, 2009). Cea de-a doua formă, ce vizează relațiile între actorii sociali individuali, este de interes pentru lucrare de față și va constitui contextul discuțiilor ulterioare.

În conceptualizările care se circumscriu acestei ipostaze, solidaritatea este văzută ca o relație de conectare (bridging) cu indivizi din grupuri diferite de cele de apartenență primară sau liant (bonding) între oameni ce dețin statusuri sociale diferite (Abela 2004: 73; de Beer și Koster 2009: 15), ca preocupare reciprocă dezinteresată între membrii unei comunități bazată pe raționamentul că interesele celorlalți sunt lipsite de un scop instrumental (Mason 2000: 27), ca sentiment de simpatie pentru și angajament față de alți oameni (Janmaat și Brown 2009), ca răspuns empatic la o condiție care afectează starea de bine a altora indiferent de caracteristicile lor personale sau sociale (Arnsperger și Varoufakis, 2003).

Universul definițional este însă, după cum sugeram la începutul subcapitolului, mult mai divers, el luând în considerare și variind prin unul sau mai multe din următoarele criterii (Thome, 1999; Bierhoff și Küpper, 1999; Mason, 2000; Stjernø, 2004; Fetchenhauer et al, 2006; de Beer și Koster, 2009; Banting et al. 2011; etc.): tipul / expresia orientării (atitudine sau acțiune), fundamentul orientării (interes personal de tip egoist / instrumental / rațional sau afectiv / dezinteresat / altruist / empatic / prosocial sau interes comun), forma orientării (reciprocă versus nereciprocă, formală versus informală, voluntară versus obligatorie), obiectul orientării (persoană, grup, comunitate, diverse categorii sociale, societate în ansamblu etc.). La acestea cu siguranță putem adăuga criterii mai puțin discutate în definițiile recente precum intensitatea sau stabilitatea. Categoriile rezultate în urma operării cu aceste criterii apar în literatură ca tipuri de solidaritate.

În ceea ce privește tipul / expresia orientării, componenta atitudinală a solidarității se referă la tendința evaluativă favorabilă sau nefavorabilă celorlalți. Componenta acțională se referă la comportamentul efectiv față de ceilalți. Componenta atitudinală a solidarității poate implica exprimarea deschiderii, interesului, preocupării sau chiar grijii față de ceilalți. Manifestările solidarității ca acțiune se regăsesc în comportamente ce pot implica timp petrecut în folosul altora (ex. muncă voluntară în folosul unor oameni aflați în nevoie), participare la acțiuni sindicale, donații în bani sau bunuri. Ele nu trebuie să fie neapărat legate, în sensul că nu întotdeauna un anumit tip de atitudine determină comportamentul corespunzător.

Componenta atitudinală a solidarității are: a) fundamente afective, fiind bazată pe sentimente de empatie, responsabilitate sau datorie morală față de ceilalți și denotă preocupare dezinteresată pentru ceilalți sau b) fundamente cognitive, fiind bazată pe conștientizarea dependenței reciproce și urmărirea propriului interes în acest context. Evident nu doar componenta atitudinală a solidarității se construiește pe cele două tipuri de fundamente ci și cea acțională. În plus, un al treilea fundament posibil al solidarității este interesul comun, bazat pe ideea cooperării în scopul atingerii unor obiective colective a unui bine comun, dar care, concomitent, asigură și obiective individuale ce altfel nu ar putea fi atinse.

În ceea ce privește descrierea formelor orientării vom urma liniile clasificării lui de Beer și Koster (2009): gradul de reciprocitate, gradul de formalizare, gradul de normativism. Cei doi utilizează această taxonomie în diferențierea între ceea ce numesc acte de solidaritate. Considerăm însă că toate categoriile discutate sunt aplicabile și dimensiunii / componentei

atitudinale. Reciprocitatea actului solidar respectiv absența reciprocității se referă la caracterul bi- respectiv uni-direcțional al relației. Prima variantă (numită și orizontală) presupune că cei care manifestă solidaritate se așteaptă să fie "răsplătiți cu aceeași monedă" de ceilalți. Cea de-a doua (numită și verticală sau asimetrică) se referă la lipsa așteptărilor de acest tip. Gradul de formalizare reflectă prezența sau absența relației directe, nemediate dintre cei care manifestă solidaritate. Solidaritatea este informală dacă interacțiunea este directă (ex. cu familia, cu vecinii, cu prietenii, colegii sau chiar cu o persoană care cerșește) și este formală dacă relația este mediată, indirectă, iar persoanele nu se cunosc deși sunt legate printr-un sistem formal (ex. sistemul de beneficii sociale). Nivelul de voluntarism reflectă gradul de libertate a alegerii individuale de a manifesta sau nu solidaritate. Ea este voluntară, dacă opțiunea este pur individuală și este obligatorie dacă este rezultatul constrângerii.

Obiectele orientării se referă în mod evident la "țintele" solidarității. Astfel solidaritatea poate fi locală (vezi Abela 2004) atunci când cei spre care este îndreptată sunt cunoscuți, verosimil de a fi cunoscuți sau apropiați și globală atunci când cei spre care este orientată sunt mai degrabă imaginați (în sensul lui Anderson, 1991). De fapt, câteva criterii operează simultan sau separat în diferențierea aceasta: criteriul distanței geografice, cel al gradului de formalizare a interacțiunilor (operabil de fapt în diferențiere identificărilor: directe, nemediate sau imaginate) și cel al existenței unui mecanism integrator (precum statul sau subnivelele sale de guvernare). Faptul că se suprapun în unele clasificări, după cum arăta și rezultatele analizelor noastre ulterioare, mai degrabă generează ambiguitate în ceea ce privește conținutul categoriilor. Țintele solidarității sunt însă și persoane sau categorii aflate sau percepute a fi aflate în nevoie sau dificultate (ex. șomeri, bolnavi, bătrâni, minorități sexuale sau religioase). Criteriul de clasificare aici este cel discutat de Arnsperger și Varoufakis (2003) al existenței unei sau unor condiții/pericole care afectează starea de bine a altora.

În literatură apar și alte taxonomii. Ele indică tipuri precum solidaritatea expresivă sau socio-morală (Baum, 1975), civică (Habermas 1992, 1997), negativă (Komter 2005), etnică sau națională (Calhoun 2007), democratică, civică și redistributivă (Banting et al, 2011) etc. Indiferent de etichete, acest concept, înțeles ca și caracteristică plasată la nivel individual, poate fi operaționalizat pe coordonatele discutate succint anterior: expresie, fundament, formă sau obiect.

Încercând să sintetizăm discuția despre conceptualizările solidarității într-un mod de definire cât mai operațional, util lucrării de față, am optat pentru a defini solidaritatea drept atitudine sau comportament care denotă cooperare, interes, preocupare, sprijin cu, pentru sau față de diverse persoane sau alții generalizați, bazat(ă) pe orientări de valoare, interese sau empatie.

Surse ale solidarității: literatura existentă

Explicațiile asociate solidarității consideră atât backgroundul emoțional / afectiv cât și pe cel cognitiv al atitudinilor sau acțiunii umane. În general se face recurs la idei precum: legătură afectivă cu ceilalți actori sociali individuali sau colectivi; preocupare de tip instrumental sau de tip dezinteresat față de ceilalți; integrare socială, valori comune, moralitate, relație de tip contractual sau datorie de tip normativ, legal sau economic. Există însă și o serie de alte noțiuni cu caracter mai degrabă vag care gravitează în conceptualizările asociate solidarității: fraternitate, prietenie, sentiment, preocupare, comunitate de spirit, etc.

O serie de studii asumă și discută diverse relații între solidaritate și varii predictori, însă foarte puține dintre ele testează asumpțiile respective. Cel mai adesea determinanții solidarității sunt grupați în două mari categorii: de nivel individual și de nivel agregat (societal sau contextual). Există o serie de factori care stimulează atitudini și comportamente de solidaritate datorită orientării ideologice sau interiorizării unor valori ale benevolenței și universalismului. Religiozitatea (Abela, 2004), postmaterialismul (Abela, 2004; Janmaat și Brown, 2009) și individualizarea (Abela, 2004; de Beer și Koster, 2009) constituie astfel de elemente. Solidaritatea poate fi declanșantă și de interesul imediat, cum ar fi apartenența la o clasă beneficiară de transferuri sociale realizate prin intermediul statului (Arts și Gellissen, 2001). Participarea civică este prin definiție o formă de creare a bunului comun iar expunerea la astfel de comportamente induce orientarea către solidaritate (Dickes et al. 2010; Stănuș, 2011). Încrederea interpersonală susține finalitățile solidarității, iar cea instituțională implică și o atitudine pozitivă față de redistribuire, una dintre componentele esențiale prin care solidaritatea este formalizată la nivel societal (Banting et al. 2011; Dickes et al. 2010; Polanyi, 2011 [1944]). Interesul imediat și expunerea la relații de solidaritate cresc suportul pentru solidaritate la cei mai în vârstă, în cazul femeilor (cele ce au tendința de a accentua promovarea egalității în mare decât bărbații care dau o prioritate mai ridicată față de femei principiilor meritocratice), la cei din grupuri vulnerabile (Arts și Gellissen 2001; Abela, 2004; Janmaat și Brown 2009; de Beer și Koster 2009). În localități mai mici, solidaritatea este mai puternică, fiind întărită de interacțiunile face-to-face experimentate zilnic (de Beer și Koster, 2009).

Teoria clasică, durkheimiană, postulează că religiozitatea este un factor care se asociază pozitiv cu solidaritatea. Abela (2004) asumă că, mai ales în societățile în care predomină valorile tradiționale și în societățile cu mix de orientări valorice (tradiționale și individualiste), religiozitatea (individualizată și instituționalizată) își menține funcția integrativă, modelând normele morale și generând solidaritate. Studiul lui Abela (2004) aduce dovezi în sensul susținerii ideii că solidaritatea crește odată cu religiozitatea. Rezultatele pe care le prezintă confirmă că religiozitatea individualizată este pozitiv, semnificativ, asociată cu toate tipurile de solidaritate pe care le propune: locală, socială și globală. În ceea ce privește religiozitatea tradițională / instituționalizată relația pozitivă, semnificativă se păstrează numai în ceea ce privește solidaritatea socială - explicația, subînțeleasă, ar fi că religia și politica sunt deconectate în societățile cocontemporane, individualizate, iar promovarea solidarităților globale ar fi de apanajul activiștilor politici și postmaterialiștilor. Aceeași relație pozitivă în ceea ce privește religiozitatea instituționalizată (apartenența la o denominație / religie) și solidaritatea voluntară (cu bătrânii, bolnavii și persoanele cu dizabilități și imigranții) o găsesc de Beer și Koster (2009: 171, 185).

Individualizarea, operaționalizată în diverse feluri, se presupune că ar fi un factor important al slăbirii sau fragmentării relațiilor dintre indivizi în societatea modernă (vezi de exemplu Putnam, 2000). Studiile consultate nu reușesc însă să confirme sau să infirme această ipoteză, rezultatele fiind mai degrabă contradictorii. Un exemplu de rezultate empirice contradictorii este oferit de Abela (2004). Acesta măsoară individualizarea cu o scală construită pe baza itemilor din scala valorilor instrumentale propusă de Rokeach (1973). El găsește relații semnificative dar inconsistente (divergente) între individualism și solidaritatea locală (dependență negativă) și globală (dependență pozitivă), și nu găsește relații semnificative cu solidaritatea socială. Un alt exemplu este oferit de studiul lui de Beer și Koster (2009) care înțeleg individualizarea ca detraditionalizare, emancipare și heterogenizare. Ei măsoară, la nivel individual,

detradiționalizarea printr-un indicator ce captează slăbirea legăturilor între indivizi și instituțiile considerate tradiționale (pe baza calității de membru în instituții precum familia nucleară, organizații religioase, mișcări sindicale, organizații politice) și emanciparea printr-un indicator care exprimă măsura în care atitudinile individuale devin mai puțin predictibile pe baza caracteristicilor personale obiective precum genul, vârsta sau nivelul de educație (de Beer și Koster, 2009: 57-59, 66-70). Rezultatele obținute oferă o imagine ambiguă. Contrar așteptărilor inițiale, autorii găsesc o relație semnificativă, pozitivă între emancipare și solidaritatea voluntară verticală și solidaritatea orizontală obligatorie, dar nu identifică nici o relație între detradiționalizare și solidaritatea obligatorie verticală sau găsesc o relație negativă sau neutră între detradiționalizare și solidaritatea obligatorie orizontală. Una din explicațiile oferite este legată de tendința de individualizare, care, pentru perioada studiată, nu este clară (de Beer și Koster, 2009).

În ceea ce privește postmaterialismul, teoria sugerează că acesta ar favoriza solidaritatea (Inglehart, 1990; 1997), cea din urmă fiind chiar parte a sa (Janmaat și Brown, 2009). Rezultatele analizelor empirice nu sunt însă convergente. Abela (2004) arată că solidaritatea locală scade odată cu postmaterialismul, în timp ce efectul asupra solidarității sociale și a celei globale este opus. Janmaat și Brown (2009), într-un studiu bazat pe date EVS 1999 ce include 29 de țări, identifică asocieri semnificative, dar inconsistente, între postmaterialism și solidaritate. În cazul în care solidaritatea este măsurată printr-un factor ce denotă, suportul pentru solidaritate ca principiu general relația este negativă, iar în cazul în care solidaritatea este măsurată printr-un factor ce denotă compasiunea pentru cei mai puțin norocoși relația este pozitivă. În cazul Vestului Europei relația postmaterialismului cu cele două tipuri de solidarități este consistentă, pozitivă (cele două tipuri de solidarități cresc odată cu postmaterialismul). În cazul Estului Europei însă, ea este inconsistentă: solidaritatea (ca principiu general) scade pe măsură ce postmaterialismul crește iar solidaritatea (ca și compasiune pentru cei mai puțin norocoși) crește odată cu postmaterialismul. Explicația propusă de Janmaat și Brown (2009) este pe de o parte legată de posibilele semnificații diferite asociate factorilor, generate de contextele istorice diferite, și pe de altă parte de efemeritatea sentimentelor de solidaritate manifestate de postmaterialiști.

Solidaritatea poate fi imaginată ca acoperind trei arii largi (Banting et al, 2011: 39). În primul rând este solidaritatea democratică, referindu-se la egalitatea de drepturi, cu accent pe drepturile omului, și la participarea inclusivă în procesul de guvernare. A doua versiune include solidaritatea civică, definită ca deschidere către -, toleranță față de -, și acceptare a oamenilor de diverse etnii. Al treilea tip de solidaritate este cea redistributivă, cu accent pe suportul pentru politicile de susținere a grupurilor vulnerabile și pe legitimitatea accesului tuturor grupurilor la programele sociale esențiale în societate. Banting și colegii săi observă că identificarea națională puternică poate conduce la suport pentru solidaritatea redistributivă, însă lansează ipoteza că relația observată în cazul Canadei este posibil să se reproducă doar pentru „celelalte aspecte ale statului bunăstării percepute a fi jucat un rol important în construcția națiunii sau în a susține depășirea unor anumite crize sau provocări societale” (2011: 46). Mecanismul nu este prin urmare unul legat de identificarea națională în sine, despre care așteptările sunt opuse, în virtutea explicațiilor legate de legătura dintre tradiționalism și benevolență sau solidaritate cu alții (Inglehart, 1997). În schimb, aspecte particulare ale solidarității pot fi susținute de identificarea națională dată fiind influența unor contingente istorice specifice.

Încrederea, participarea politică și socială sunt asociate pozitiv cu solidaritatea, ca factori independenți, într-un model de validare a constructului coeziune socială (Dickes et al., 2010). Pe de altă parte, într-un studiu pe date privind România, Stănuș (2011) nu găsește asocieri semnificative între calitatea de membru în ONG-uri (participare socială) și solidaritate.

Apartenența la o anumită clasă socială este un indicator util în explicarea solidarității deoarece împarte indivizii în beneficiari, respectiv contributory la sistemul de redistribuire socială. Antreprenorii (persoanele care sunt în același timp angajatori și angajați) sunt semnificativ mai puțin înclinați să fie solidari (Arts și Gellisen, 2001). În același timp apartenența la o clasă socială ce beneficiază de transferuri financiare prin intermediul statului (șomeri în raport cu angajați) favorizează o solidaritate puternică (relația este pozitivă). Relația nu este concludentă în cazul altor clase beneficiare a transferurilor sociale: pensionari, persoane cu dizabilități, persoane în afara forței de muncă. Pe de altă parte, analizele lui de Beer și Koster (2009: 94-99) par să indice că apartenența la o clasă de jos nu favorizează solidaritatea socială informală, în vreme ce apartenența la o clasă socială superioară defavorizează solidaritatea formală.

Solidaritatea locală și socială cresc odată cu vârsta (Abela, 2004). Similar, de Beer și Koster (2009) constată o relație pozitivă între vârstă și tipurile de solidarități pe care le măsoară empiric. Această relație nu este confirmată în analiza efectuată de Arts și Gellisen (2001), care nu găsesc o influență a vârstei asupra solidarității. De asemenea Janmaat și Brown (2009) nu găsesc o relație consistentă între vârstă și diferite măsuri ale solidarității: în vreme ce suportul pentru solidaritate ca principiu general crește odată cu vârsta, solidaritatea cu cei marginalizați social scade odată cu vârsta.

În ceea ce privește educația, Janmaat și Brown (2009) raportează relații diferite ca sens cu cele două măsuri ale solidarității pe care le utilizează. Cu cât nivelul de educație este mai crescut cu atât suportul pentru solidaritate ca principiu general scade, și cu cât nivelul de educație este mai crescut cu atât solidaritatea ca factor ce denotă compasiunea pentru cei mai puțin norocoși crește. Studiul lui Arts și Gellisen (2001) indică faptul că educația este corelată negativ cu solidaritatea; cu cât o persoană este mai educată cu atât este mai puțin în favoarea unui nivel crescut de solidaritate. De Beer și Koster (2009, 94-99) găsesc că solidaritatea (atât formală cât și informală) este mai crescută la cei cu educație ridicată în raport cu celelalte categorii de educație și că, solidaritatea informală este mai scăzută la cei cu un nivel jos de educație în raport cu celelalte categorii de educație. Rezultatele contradictorii își găsesc probabil sursa în modul diferit în care educația influențează solidaritatea socială. Pe de o parte, cei mai educați sunt tentați să acorde prioritate principiilor meritocratice (Arts & Gellisen, 2001). Pe de altă parte, educația mai ridicată determină o creștere a orientărilor postmaterialiste, o benevolență mai ridicată, toleranță mai înaltă, etc. (Inglehart, 1997).

În cazul venitului personal (Janmaat și Brown, 2009), respectiv venitului gospodăriei (Arts și Gellisen, 2001), relația este negativă: cu cât crește venitul cu atât scade solidaritatea. Explicația ar fi că indivizii mai bogați au rețineri în a fi solidari cu cei săraci datorită rezervelor pe care le au față de politicile redistributive (Janmaat și Brown, 2009).

De asemenea, studiile empirice arată că femeile sunt mai în favoarea unui nivel crescut de solidaritate în raport cu bărbații (Arts și Gellisen, 2001; de Beer și Koster, 2009; Janmaat și Brown, 2009). Motivele rezidă în tipul de orientare către egalitate, în particular cea de gen, mai pregnantă în cazul femeilor. Meritocrația ca principiu redistributiv este mai puternic susținută de bărbați decât de femei (Arts & Gellisen, 2001).

Ipoteze

Prima noastră ipoteză este relaționată cu universalitatea atitudinilor față de solidaritate. Excursul teoretic din secțiunea anterioară nu a implicat determinanți specifici care să nu fie universal valabili indiferent de tipul de colectivitate umană. Întreaga dezbatere conceptuală despre modul de formare și rolul solidarității nu implică factori locali care să afecteze substanțial esența modului în care oamenii tind mai mult sau mai puțin să fie preocupați de soarta altora. Cu toate acestea, putem imagina situații în care unele grupuri sunt mai puțin incluse în concepția societală despre solidaritate, cum ar fi de exemplu imigranții (vezi Bay & Pedersen, 2006). Și în cazul României este posibil să fie grupuri de status care să se simtă mai puțin solidare cu populația de romi (Voicu & Șerban, 2002). Prin urmare ne așteptăm să putem furniza un model de măsurare al solidarității repetabil în societăți diferite și la momente de timp diferite. Un astfel de model ar permite comparația între societăți și evaluarea dinamicii atitudinilor față de solidaritate.

A doua ipoteză continuă pe aceeași linie, de această dată referindu-se în mod specific la situația României. Societatea românească nu este diferită de alte colectivități umane în ceea ce privește aplicativitatea legilor generale ce explică interacțiunile dintre oameni, formarea valorilor sociale, modul de manifestare a acestora prin atitudini și comportamente. Este firesc prin urmare să așteptăm ca principalii factori individuali ce conduc la solidaritate socială să fie și în România aceeași ca în alte societăți. Mai exact, ne așteptăm ca solidaritatea socială să varieze pozitiv cu încrederea, post-materialismul, intensitatea identificării naționale și nivelul de religiozitate, respectiv negativ cu individualismul / autonomia.

Fiecare dintre ipotezele de mai sus sunt în fapt reprezentări ale unor seturi complexe de ipoteze. Ipoteza invarianței măsurării implică posibilitatea de a avea modele comune în fiecare dintre țările europene, la vari momente de timp, aceasta implicând în fapt o serie de asumții legate de fiecare pereche țară-moment a măsurării, cărora li se adaugă așteptările legate de similitudinea configurației relațiilor dintre tipurile de solidaritate (cu vecinii, cu imigranții, cu oamenii de aceeași religie etc.). A doua ipoteză este de fapt o listă de sub-ipoteze ce asumă prezența în parte a fiecărui predictor al orientării către solidaritate socială.

Un al treilea set de ipoteze privește dinamica atitudinilor față de solidaritatea socială în România între 1999 și 2012. Așa cum arătăm în secțiunea următoare, ne vom baza analiza pe trei momente în timp, utilizând date culese în primăvara lui 1999, vara lui 2008 și toamna lui 2012. În 2008 și 2012 datele sunt culese la câteva luni înainte de alegerile legislative din anii respectivi. Atitudinile față de solidaritate, fiind expresie a orientărilor valorice generale către solidaritate, sunt adaptive la modificări ale contextului (Inglehart & Welzel, 2005; Welzel, 2007) și sunt expuse influenței instituțiilor sociale (Arts, 2011; Beck & Beck-Gernsheim, 2001; Gundelach, 1994). Intervalele de creștere economică, inflație redusă, afirmare a bunăstării sunt cele care cresc în mod normal orientările către întraajutorare. Perioadele de criză conduc la retragerea către valori tradiționale și sporesc preocuparea cu asigurarea bunăstării proprii (Inglehart, Baker, 2000).

În ce privește datele pe care le analizăm în acest articol, primul interval (1999-2008) este unul de creștere economică, cu un șomaj redus, și inflație în scădere. Este de asemenea perioada în care România este recunoscută drept parte a „lumii civilizate”, prin integrarea în NATO și Uniunea Europeană. Pe de altă parte însă, este vorba de un interval marcat și de tensiuni de natură să diminueze solidaritatea socială. Pe de o parte sunt tensiunile politice dintre

PSD și coaliția DA, marcate, mai ales după 2004, de luări de poziție radicale ale președintelui față de activitatea parlamentară. Astfel de evenimente sunt de natură să reducă coeziunea socială, fiind observate și în cazul altor societăți postcomuniste (e.g. Ungaria, conform Kovacs, 1998). Polarizarea post-totalitară (Talavera, 1998) constituie un alt factor, manifest în România mai ales după 2000, când inegalitatea de venit a crescut conducând la valori mai ridicate ale indicatorilor GINI decât în restul Uniunii Europene. În aceeași perioadă, trecerea de la impozitarea progresivă la cea cu cotă fixă, valabilă începând cu 2005, reflecta o poziție a majorității mai degrabă nefavorabilă redistribuirii. În fine, în 2008, anul colectării datelor, populația primea deja primele semnale în privința începutului crizei economice, mai ales prin încetinirea creșterii în Italia, Spania și Germania, destinații principale pentru emigrația românească (concretizată în remitențe importante) și/sau parteneri comerciali importanți. Ne așteptăm prin urmare ca, în perioada 1999-2008, atitudinile față de solidaritate să cunoască o dinamică diferențiată. Este probabil ca creșterea economică inițială să favorizeze atitudini pozitive față de solidaritate, dar tensiunile menționate, iminența crizei, creșterea inegalității să implice un efect negativ mai ales în ce privește grupurile de status aflate la distanță socială mai mare. Pe ansamblu însă, este probabil ca toate aceste influențe să se anuleze reciproc, conducând la stabilitate în ce privește atitudinile față de solidaritatea socială.

În a doua parte a perioadei analizate (2008-2012), ne confruntăm mai întâi cu efectele crizei economice, marcate prin scăderi de salarii și reducerea beneficiilor sociale. Polarizarea continuă să crească, iar responsabili guvernamentali importanți acuză public grupurile vulnerabile de parazitare a resurselor societății. Presa tinde să prezinte dramatic astfel de luări de poziție⁵, care însă adesea pot fi, dacă sunt receptate în grabă, amenințări la adresa solidarității sociale. Relatarea unei declarații a ministrului muncii din 2011 este elocventă:

"N-avem forță de muncă calificată, pentru că îi ținem acasă și le dăm bani pe care nu-i merită (...) Sunt șase milioane acasă, dar s-ar putea să fie chiar mai mulți. Din acești șase milioane, cred că putem să dăm liniștiți la o parte 30% care iau bani fără să-i merite, încurajați de autorități, în special de cele locale", a spus Lăzăroiu la B1 TV. El a mai spus că deja a început operațiunea de reducere a cheltuielilor cu asistența socială, ocupându-se mai ales de fraude, pe care le va prezenta săptămâna viitoare, urmând să le elimine până în toamnă. "Ministerul pe care îl conduc are ca scop reducerea cheltuielilor cu asistența socială – vă spun, e un dezmeț. Dacă nu punem capăt, și avem ca scop reducerea cu un punct procentual a cheltuielilor, n-avem nicio șansă" (Lucian Lumezeanu, "Lăzăroiu estimează 2 milioane de asistați social în România", *ziare.ro* 11.08.2011, accesat pe 17.02.2013 la <http://www.ziare.com/lazaroiu/ministrul-muncii/lazaroiu-estimeaza-2-milioane-de-falsi-asistati-in-romania-1113603>).

Pe de altă parte, schimbarea de guvern din 2012 avea să fie însoțită de suportul popular manifestat pentru noua coaliție. O măsură a acestuia este dată de rezultatele referendumului pentru suspendarea președintelui. În ciuda prezenței la vot insuficiente pentru validare (sub 50% raportat la totalul alegătorilor din liste), opiniile exprimate indicau o majoritate destul de consistentă împotriva vechii guvernări, ce avea să fie reflectată și în votul de la alegerile

⁵ Vezi de exemplu, Realitatea.net, 16.08.2011: „Lăzăroiu: 1,8 milioane de asistați nu muncesc, nu merg la școală și nici nu au handicap”. (http://www.realitatea.net/lazaroiu-1-8-milioane-de-asistati-nu-muncesc-nu-merg-la-scoala-si-nici-nu-au-handicap_862192.html) postare care până la 17.02.2013 atrăsese 375.936 „Like” pe Facebook!

parlamentare de la finalul anului. De asemenea, 2012 avea să fie un an în care salariile în prețuri curente, mai ales în sectorul bugetar, creșteau ușor. Apăreau prin urmare premise pentru a contrabalansa eventualele efecte de scădere a suportului pentru solidaritate socială induse de situația socială de la începutul perioadei 2008-2012. De aici așteptarea noastră ca datele să indice, din nou, stabilitate în ce privește variabila noastră de interes, atitudinile față de solidaritate.

Abordarea metodologică

European Values Study (EVS) și World Values Survey (WVS), cunoscute împreună drept sondajele valorilor, constituie cea mai veche cercetare academică comparativă internațională care se bazează pe colectare de date cantitative de la eșantioane reprezentative din numeroase țări și care este încă în derulare (Voicu, 2010). Informații detaliate despre cele două studii pot fi regăsite pe paginile de internet ale acestora (europeanvaluesstudy.eu, respectiv worldvaluessurvey.org). Începând cu anul 1999, EVS include un pachet de itemi ce măsoară explicit orientările către solidaritate ale respondenților (vezi Tabelul 1). Pachetul este repetat ca atare în anul 2008, precum și în versiunea românească a WVS 2010-2012. În România, studiile au fost supervizate de către Grupul Românesc pentru Studiul Valorilor Sociale (www.iccv.ro/valori/index.htm) după cum urmează: în primăvara lui 1999 (colectarea datelor a fost realizată de către ICCV), în aprilie-iunie 2008 (colaborare MMT-ICCV), respectiv în octombrie-noiembrie 2012 (MMT). Eșantioanele sunt reprezentative la nivel național, incluzând 1198, 1500, respectiv 1504 respondenți.

Toate aceste seturi de date sunt folosite în analiza noastră. Mai întâi prezentăm răspunsurile la fiecare dintre cele nouă întrebări în cazul eșantionului românesc din 2012. Apoi luăm în considerare toate țările incluse în EVS 2008 (47 societăți) și EVS 1999 (45 societăți) și testăm în ce măsură se poate identifica un model de măsurare al solidarității stabil, care să permită comparații între țări și în dinamică temporală. Folosim în acest scop modele de ecuații structurale și urmărim să identificăm un mod de măsurare care să fie invariant (metoda utilizată este analiza factorială confirmatorie pe grupuri multiple - MGCFA). Utilizăm rezultatele MGCFA pe baza românească din 2012, pentru a inspecta factorii ce determină atitudinile față de solidaritate, folosind regresia liniară (OLS). Apoi comparăm între ele mediile rezultate în urma testării invarianței măsurării, pentru a preciza poziția României în context european și pentru a analiza dinamica atitudinilor față de solidaritate, în spațiul românesc, între cei trei ani pentru care avem date: 1999-2008-2012.

Tabelul 1. Formularea itemilor ce măsoară atitudinile față de solidaritate socială în WVS 2012 România

Cât de îngrijorat sunteți de condițiile de viață ale ...	Foarte mult	Mult	Nici mult, nici puțin	Puțin	Foarte puțin	NS	NR
Vecinilor dvs.	1	2	3	4	5	98	99
Oamenilor din regiunea în care trăiți	1	2	3	4	5	98	99
Oamenilor din România	1	2	3	4	5	98	99
Oamenilor din Europa	1	2	3	4	5	98	99
Oamenilor din întreaga lume	1	2	3	4	5	98	99
Bătrânilor din România	1	2	3	4	5	98	99
Șomerilor din România	1	2	3	4	5	98	99
Străinilor care locuiesc în România	1	2	3	4	5	98	99
Bolnavilor grav și handicapaților din România	1	2	3	4	5	98	99

*Notă: în analizele din acest text, pentru a simplifica interpretarea, am rescalat fiecare dintre itemii de mai sus, astfel încât valorile mai mari să indice suport pentru solidaritate socială.

Analiza pe care o propunem ne permite să verificăm rolul predictorilor solidarității, indicați în subcapitolul teoretic, și să-i comparăm totodată între ei în funcție de tipurile de solidaritate. Un prim pas, înainte de construcția variabilelor independente a fost schimbarea sensului scalelor factorilor care măsoară solidaritatea, astfel încât să aibă semnificație intuitivă: valori mici indică atitudine reținută față de solidaritate, valori mari – suport mare pentru solidaritate. În continuare prezentăm variabilele independente utilizate și modul lor de construcție.

Orientarea postmaterialistă sau materialistă este măsurată pe baza indexului propus de Inglehart (1971, 1977). Întrebarea este formulată în felul următor: "Dacă ar trebui să alegeți, pe care dintre lucrurile de mai jos l-ați considera cel mai important? (Care ar fi al doilea lucru ca importanță?)". Respondentul trebuie să aleagă și să ordoneze două dintre următoarele patru răspunsuri posibile: "menținerea ordinii în țară", "oamenii să aibă un cuvânt mai greu de spus cu privire la deciziile importante ale guvernului", "lupta împotriva creșterii prețurilor", "protejarea libertății cuvântului". Cele șase combinații posibile ale celor patru itemi luați câte doi generează un index compus din trei categorii de orientări: materialiste (respondenții aleg primul și al treilea răspuns), postmaterialiste (respondenții aleg al doilea și al patrulea răspuns) și mixte (respondenții aleg celelalte combinații posibile). Indexul este transformat în variabile dihotoamice (binare, tip 1, 0). În analize categoria de referință este cea a orientărilor valorice mixte.

Religiozitatea și comportamentul religios sunt măsurate prin doi indicatori separați, care se regăsesc în diferite combinații, în diverse modele de măsurare (Voicu, 2007). Religiozitatea este măsurată ca importanța acordată religiei. Întrebarea este formulată în felul următor: "Vă rugăm să ne spuneți cât de importante sunt următoarele lucruri în viața dumneavoastră: ... religia". Scala de răspunsuri este în 4 puncte, variind de la "foarte importantă" (valoarea 1) la "deloc important" (valoarea 4). În analize scala a fost inversată pentru a varia în sens pozitiv. Comportamentul religios este măsurat printr-un item ce surprinde frecvența mersului la biserică. Întrebarea este formulată în felul următor: "În afară de nunți, înmormântări și botezuri, cât de des ați mers în ultimul timp la biserică". Respondentul trebuie să aleagă unul din următoarele răspunsuri: "de mai multe ori pe săptămână", "o dată pe săptămână", "o dată pe lună", "doar la cele mai importante sărbători religioase", "o dată pe an", "mai rar", "niciodată sau aproape

niciodată". În analize itemul a fost recodificat ca variabilă dihotomică (binară), primele trei răspunsuri primind valoarea 1 iar celelalte valoarea 0.

Intensitatea identificării este măsurată pe baza unui indice calculat ca medie aritmetică a doi itemi: primul vizează mândria iar cel de-al doilea măsura apartenenței naționale. Întrebările sunt formulate în felul următor: "Cât de mândru vă simțiți că sunteți cetățean român?" respectiv "Oamenii se văd pe ei înșiși în moduri diferite. Dumneavoastră în ce măsură vă considerați ... ca aparținând națiunii române". Scala de răspunsuri este în 4 trepte, variind în primul caz de la "foarte mândru" (valoarea 1) la "deloc" [mândru] iar în cel de-al doilea caz de la "foarte mare măsură" (valoarea 1) la "foarte mică măsură" (valoarea 4). În analize, ambele scale au fost inversate pentru a varia în sens pozitiv. Indicele rezultat prin însumarea celor doi itemi ia valori între 1 și 4; cu cât valoarea sa este mai mare cu atât identificarea este mai puternică. Coeficientul de corelație între cele două variabile este 0,35, semnificativ la $p < 0,01$.

Încrederea generalizată este măsurată ca scor factorial⁶ pe baza a cinci itemi care vizează diverse categorii de oameni: "vecini", "oamenii pe care îi cunoașteți personal", "oamenii pe care îi întâlniți pentru prima dată", "oamenii de altă religie", "oamenii de altă naționalitate" (vezi Delhey et al., 2011; Bomhoff et al., 2013 pentru explicații privind utilizarea bateriei). Întrebarea utilizată este formulată în felul următor: "Cât de multă încredere aveți în oamenii din următoarele categorii". Scala de răspunsuri este în 4 puncte, variind de la "foarte multă" (valoarea 1) la "foarte puțină" (valoarea 4). În analize scala a fost inversată pentru a varia în sens pozitiv.

Individualismul este măsurat în analiza noastră ca orientare valorică spre independență / autonomie versus autoritate. Întrebarea pe care am utilizat-o este formulată în felul următor: "Am să vă citesc o listă cu lucruri pe care copiii le pot învăța acasă. Pe care le considerați a fi mai importante?" Respondenții au fost rugați să aleagă maxim cinci itemi dintr-o listă de unsprezece itemi. Este vorba de aceeași baterie de itemi folosită de Abela (2004) dar selecția lor și modul de construcție a indicelui diferă. Am optat pentru o variantă construită după modelul utilizat de Hagenars et al. (2003:53) în măsurarea valorilor parentale. Indicele este de tip aditiv, itemii care se referă la suportul pentru autoritate și anume hărnicie, cumpătare, credință și obediență sunt adunați, iar cei care se referă la suportul pentru autonomie și anume independență, sentiment de responsabilitate, perseverență și imaginație au fost scăzuți. Indicele obținut ia valori între -4 și +4, valorile pozitive semnificând înclinație valorică spre autoritate iar valorile negative semnificând înclinație valorică spre autonomie.

Categorizarea respondenților în funcție de clasa socială de apartenență s-a realizat pe de o parte după statusul pe piața muncii: angajați plătiți versus persoane neangajate (fără venit și care nu beneficiază de transferuri sociale) și beneficiari de transferuri sociale (elevi/studenti și toate celelalte categorii de persoane care nu sunt angajați plătiți). Pe de altă parte, cea din urmă categorie a fost la rândul său subdivizată după criteriile existenței sau absenței beneficiilor realizate în urma transferurilor sociale, după tipul transferului și după stabilitatea temporală a beneficiilor. Au rezultat astfel, în total, 5 categorii sociale: angajații (nu beneficiază de transferuri dar au venituri), elevi / studenți (nu au venituri dar beneficiază de transferuri indirecte precum acces gratuit la diferite servicii, mai degrabă nefinanciare dar și de burse sau diverse tipuri de alocații), pensionari (beneficiază de transferuri în bani și "în natură" pe perioadă nedeterminată),

⁶ Metoda de extracție folosită: Principal Axis Factoring. Variația explicată: 42%. KMO: 0,729. Cea mai mică comunalitate este 0,281.

beneficiari de transferuri în bani și "în natură" pe perioade determinate (șomeri, persoane aflate în concedii de maternitate sau boală, persoane care beneficiază de diverse indemnizații) și persoane care nu lucrează și care nu beneficiază de transferuri sociale în bani (casnice sau persoane fără loc de muncă). În analize operăm cu variabile dihotomice (binare, tip 1, 0) categoria de referință fiind cea a angajaților.

În categoria variabilelor de control am inclus: vârsta, venitul, educația, sexul și tipul de localitate de rezidență. Venitul este măsurat indirect, printr-un indicator al bunăstării economice familiale. Întrebarea pe care am utilizat-o este formulată în felul următor: "În ultimele 12 luni, cât de des dumneavoastră sau familia dumneavoastră .... ați rămas fără bani". Scala de răspunsuri este "des" (valoarea 1), "uneori", "rar", "niciodată"(4). Educația este măsurată ca numărul de ani de școală absolvit de către respondenți. Sexul este recodificat ca variabilă dihotomică (binară) unde „femeie” primește valoarea 1 iar „bărbat” valoarea 0. Variabila tip de localitate este măsurată printr-un indicator care ordonează localitățile în funcție de numărul de locuitori.

În cazul tuturor variabilelor independente refuzurile de răspuns („non-răspuns”) și indecizia (răspunsurile "nu știu") au fost eliminate din analize. De asemenea alte 9 cazuri valide au fost eliminate din analize⁷.

Rezultate

Cu cine sunt solidari românii azi?

Datele din 2012 ilustrează măsura în care românii erau preocupați de situația unor categorii sociale specifice. Tabelul 2 prezintă rezultatele brute. Ele indică o mai mare preocupare pentru categoriile din România în raport cu cele din afara acesteia, iar categoriile vulnerabile par a atrage mai multă preocupare în raport cu restul populației.

Tabelul 2. Atitudini față de solidaritate în România, conform WVS 2012 Romania (%)

Cât de îngrijorat sunteți de condițiile de viață ale ...	Foarte mult	Mult	Nici mult, nici puțin	Puțin	Foarte puțin	NS	NR	Total
e154 Vecinilor dvs.	4	11	34	23	25	2	1	100
e155 Oamenilor din regiunea în care trăiți	5	18	33	23	19	2	1	100
e156 Oamenilor din România	10	27	29	18	14	2	1	100
e157 Oamenilor din Europa	4	13	30	26	22	2	1	100
e158 Oamenilor din întreaga lume	5	15	30	25	21	3	1	100
e159 Bătrânilor din România	21	35	22	13	7	1	1	100
e160 Șomerilor din România	17	35	24	13	8	1	1	100
e161 Străinilor care locuiesc în România	5	11	30	25	26	3	1	100
e162 Bolnavilor grav și handicapaților din România	29	33	20	10	6	1	1	100

NR=nu răspund; NS=nu știu

⁷Este vorba de 4 cazuri care se află în situație de outlieri în analizele de regresie (dincolo de 3 abateri standard) și de alte 5 cazuri atipice în ceea ce privește venitul în raport cu categoria ocupațională.

Figura 1 ilustrează mai bine acest fapt, oferind o imagine sintetică pentru fiecare categorie în parte. Solidaritatea este îndreptată în principal către cei aflați în nevoie. Bolnavii și cei cu dizabilități atrag atitudini pozitive în măsură semnificativ mai mare decât orice alt grup. Bătrânii nu diferă semnificativ de șomerii. Peste aceasta se suprapune o diferență indusă de proximitatea geografică: există o solidaritate exprimată în legătură cu cei din România, născuți în România, sensibil mai puternică în raport cu restul categoriilor luate în considerare. Imigranții în România și cei care nu locuiesc în România, indiferent de statut, se plasează la același nivel, semnificativ mai jos decât „oamenii din România” la modul general. În plus, solidaritatea locală și regională sunt la fel de reduse precum solidaritatea globală.

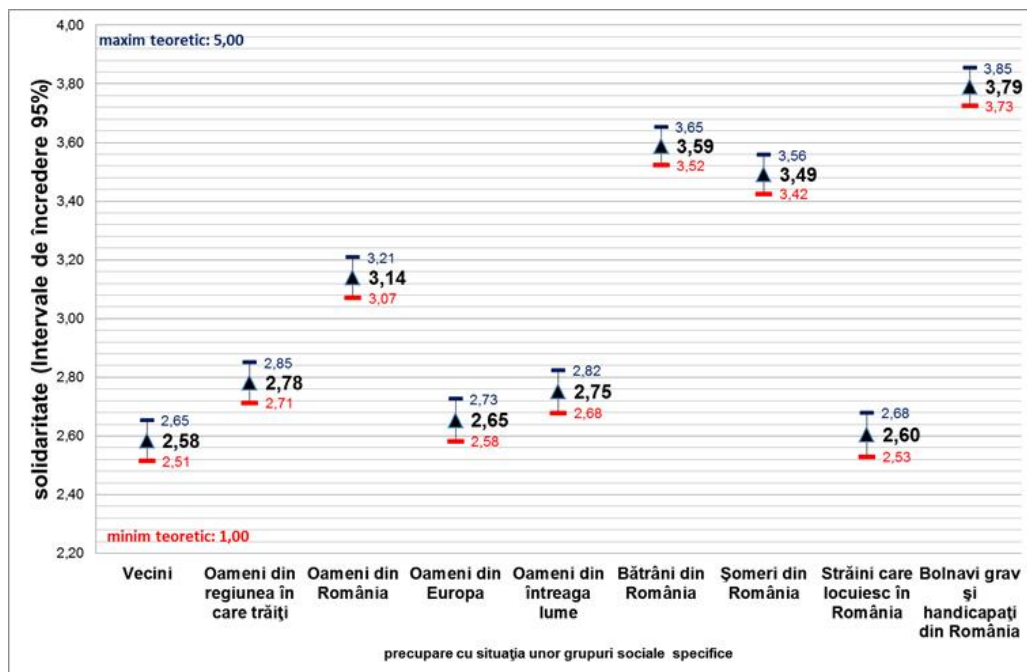

Figura 1. Preocupare față de situația unor categorii/grupuri sociale, România 2012⁸

⁸ Cifrele constituie medii ale variabilelor din Tabelul 2, rescalate astfel încât valoarea teoretică maximă (5) să indice solidaritate mai mare, iar cea minimă (1) solidaritate redusă. Indecizia („nu știu”) și refuzurile de a răspunde („nu răspund”) au fost tratate ca missing. Cu cifre îngroșate sunt estimările punctuale ale mediei (point estimates). Ele sunt însoțite de intervalele de încredere 95% (intervale în care se garantează cu o probabilitate de 95% prezența mediilor estimate în cazul în care am investiga toată populația adultă a României și nu doar un eșantion). Dacă intervalele de încredere se suprapun pentru două din mediile estimate, atunci nu putem spune că cele două medii diferă între ele. Spre exemplu, media solidarității cu „Oameni din Europa” este estimată la 2,65, ea plasându-se probabil în intervalul 2,58-2,73. Estimatul pentru solidaritatea cu „Vecinii” este plasat în intervalul 2,51-2,65. Cum cele două intervale se suprapun parțial, putem spune că românii sunt în egală măsură solidari cu „Oamenii din Europa” și cu „Vecinii”.

A compara atât de multe cifre între țări și momente de timp este un lucru dificil. De aceea, în secțiunea următoare căutăm o formă de a reduce informația într-un mod care să permită analize internaționale și longitudinale informate și valide (MGCFA).

În căutarea unei măsuri unice a solidarității sociale

Cea mai bună metodă pentru a compara gradul de solidaritate relativ la diferite grupuri constă în utilizarea unor măsuri multiple care să fie rezumate într-o măsură unică. Este firesc ca, în acest context, să căutăm să propunem un mod de sintetizare a informației oferite de cei nouă itemi luați în considerare într-un singur scor sumativ, care să ia în calcul și importanța relativă a fiecărui item în parte. Cu alte cuvinte, căutăm o metodă fiabilă și validă de a calcula un scor factorial care să măsoare solidaritatea. Folosind această metodă reușim să controlăm erorile de măsurare inerente și putem măsura multiplele fațete ale unui concept complex (cum este și cel de solidaritate). Modelul de măsurare propus este prezentat în Figura 2. Aceasta indică faptul că solidaritatea este un concept cu trei dimensiuni (cele propuse de Abela, 2004), fiecare măsurată prin câte trei indicatori (întrebări). Prima dimensiune este solidaritatea locală (solidaritate relativ la vecini, oamenii din regiune, concetățeni); a doua este cea globală (preocupare față de viața europenilor, a oamenilor în general, a imigranților, categorii plasate la o distanță socială ceva mai mare); a treia dimensiune este solidaritatea socială (relaționată cu grupuri aflate în nevoie explicită: bătrâni, oameni bolnavi sau cu dizabilități, șomeri). Modelul din figură explică structura ierarhică a variabilelor luate în considerare. Dreptunghiurile indică variabilele manifeste / observate, adică exact cele rezultate prin înregistrarea întrebărilor din chestionar (cele descrise în Tabelul 1). Elipsele sunt variabile latente, care explică modul de dispunere a relațiilor dintre variabilele manifeste. Pentru a obține un model care să reproducă cât mai fidel datele de anchetă, am inclus și trei erori corelate (săgețile duble care leagă variabilele "er"). Incluziunea acestor erori corelate este justificată statistic (valorile indicilor de modificare), metodologic (itemi adiacenți în chestionare, deci posibilă contaminare a răspunsurilor, plus efect de ordine) și teoretic (categoriile de persoane implicate de itemii respectiv se suprapun parțial; de exemplu vecini și oameni din regiune sau șomeri și imigranți).

Pentru a putea compara nivelul solidarității din România cu nivelul solidarității din alte țări europene, respectiv pentru a vedea dacă asistăm la o dinamică a solidarității în România în perioada 1999-2012 (pentru a putea compara scorurile factoriale ale diferitelor grupurilor) este nevoie ca întrebările să fie înțelese la fel de către majoritatea celor care formează grupurile implicate în comparație sau, altfel spus, este nevoie ca întrebările să măsoare același lucru (solidaritatea în cazul nostru) indiferent de grup. Tehnic spus, este nevoie să fie respectată condiția de invarianță a măsurării. Conform literaturii (Byrne, 2004; Brown, 2006), pentru a compara medii trebuie respectate trei nivele ale invarianței: configural, metric și scalar. Foarte pe scurt, invarianța configurală impune ca modelul factorial să fie același indiferent de grup, invarianța metrică pune condiția ca panta drepte de regresie (coeficientul de regresie) asociat unui item (întrebări) să fie aceeași indiferent de grup, iar invarianța scalară pune suplimentar aceeași condiție dar de această dată pentru termenul liber (intercept/constantă) asociat unui anumit item. În continuare vom vedea în ce măsură aceste condiții sunt îndeplinite (avem invarianță) în cazul datelor referitoare la România (1999, 2008, 2012), respectiv România și celelalte țări din Europa participante la cercetarea EVS 2008. Dacă vom observa că este respectată condiția de invarianță scalară, atunci vom putea compara mediile diferitelor tipuri de solidaritate (a solidarității în general) între grupurile menționate. Vom putea astfel să răspundem

la întrebările noastre de cercetare (Care e nivelul solidarității în România comparativ cu celelalte țări europene? S-a modificat solidaritatea în România în ultimii 13 ani?).

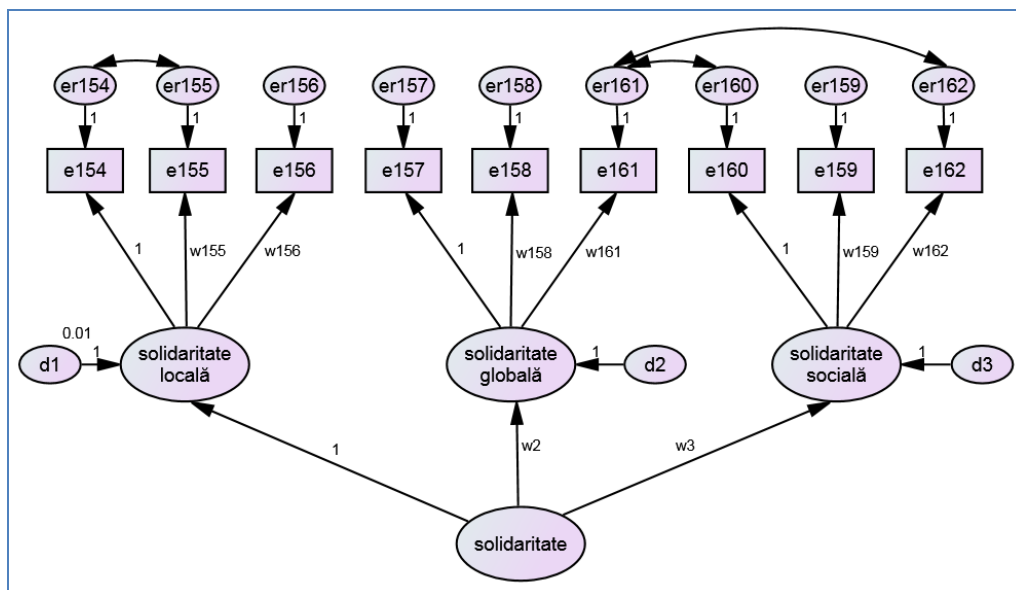

Figura 2. Modelul de măsurare a solidarității (analiză factorială confirmatorie)⁹

După cum era de așteptat (nivelul de omogenitate al unei culturi variază în general puțin în perioade scurte de timp), modelul factorial relativ la România este invariant la nivelele configural și metric. Chiar și la nivel scalar modelul arată bine deși măsurile de potrivire (adecvare) scad ușor sub pragurile considerate acceptabile¹⁰ (Tabelul 3). Prin urmare, mediile estimate ale solidarității (inclusiv mediile celor trei tipuri de solidaritate) pot fi comparate în timp.

Tabelul 3. Testarea invarianței în cazul României (1999-2012)

Tipul invarianței	CMIN/DF	TLI	CFI	RMSEA	PCLOSE
Configurală	11,289	0,954	0,972	0,052	0,161
Metrică	10,284	0,929	0,970	0,049	0,622
Scalară	17,270	0,927	0,936	0,065	0,000

Datele cu privire la toate țările incluse în cercetare EVS 2008 indică faptul că invarianța metrică este prezentă (implicit și cea configurală). În cazul invarianței scalare, măsurile de adecvare scad destul de mult, ceea ce indică faptul că unii itemi nu sunt invariante, că unele țări sunt foarte diferite de celelalte (în sensul că itemii care măsoară solidaritatea au sensuri diferite) sau ambele situații. O inspectare a datelor rezultate din analiză pare să indice că lipsa de invarianță scalară este mai degrabă rezultatul invarianței la nivelul anumitor itemi (termenii liberi ai acestor itemi diferă semnificativ de la o țară la alta). În acest caz soluția constă în apelul la invarianța parțială (se elimină din model constrângerile asociate itemilor invariante) și re-testarea

⁹ Modelul factorial și toate analizele de testare a invarianței au fost realizate folosind softul AMOS 20.

¹⁰ În funcție de complexitatea modelului (numărul de indicatori, variabile latente și relațiile dintre acestea) și de numărul de cazuri, pragurile recomandate diferă. Conservator (Hu and Bentler, 1999) se acceptă ca valori orientative următoarele praguri: RMSEA ≤ 0.06, CFI ≥ 0.95, TLI ≥ 0.95. Liberal, pragurile sunt ceva mai relaxate: RMSEA ≤ 0.08, CFI ≥ 0.90, TLI ≥ 0.90 (Brown 2006; Byrne 2010; Chen 2007).

potrivirii dintre model și date. Chiar dacă măsurile de adecvare a modelului sunt mai mici în comparație cu modelul metric, modelul de invarianță scalară parțială este semnificativ mai bun comparativ cu cel scalar. Acest lucru ne permite să comparăm mediile solidarității între țările din valul EVS 2008.

Tabelul 4. Testarea invarianței în cazul EVS2008

Tipul invarianței	CMIN/DF	TLI	CFI	RMSEA	PCLOSE
Configurală	11.554	0.940	0.965	0.010	1.000
Metrică	11.107	0.942	0.957	0.010	1.000
Scalară	30.272	0.832	0.833	0.017	1.000
Scalară (parțială)	19.994	0.892	0.910	0.014	1.000

Sursele solidarității sociale în România contemporană

În această secțiune vom prezenta rezultatele analizelor de regresie (OLS) (Tabelul 5). Variabilele dependente sunt fiecare din cele trei tipuri de solidaritate (locală, socială, globală) dar și factorul general (de nivel doi) solidaritate. Deși puterea explicativă a modelelor de regresie este relativ redusă (maxim 12% din variația variabilei dependente fiind explicată de variabilele independente) rezultatele ne permit, fără îndoială, să extragem concluzii referitoare la modul în care predictorii "funcționează" în România.

Înainte însă de a discuta relația fiecărei variabile independente cu variabilele dependente trebuie subliniat un aspect relevant metodologic pentru validarea externă a modelului de măsurare a solidarității rezultat prin MGCFA. În cazul relațiilor semnificative, cu o excepție (coeficienții variabilei tip localitate), sensul relațiilor, nu se schimbă între modelele de regresie. În cazul relațiilor nesemnificative avem doar două situații (sexul și postmaterialismul) de inconsistență.

Analizele relevă faptul că materialismul este semnificativ mai puțin solidari în comparație cu cei cu orientări mixte (relația semnificativă se păstrează atât pentru factorul unic solidaritate cât și pentru tipurile de solidaritate socială și locală). În ceea ce privește postmaterialismul relațiile nu sunt semnificative: rezultatele analizei noastre nu ne permit să confirmăm sau să infirmăm rezultatele găsite în literatură (posibil și datorită ponderii reduse de postmaterialiști din eșantionul de cazuri incluse în analiză - aproximativ 7,5%).

Relația între religiozitate și solidaritate (factorul unic solidaritate și toate tipurile de solidaritate) este semnificativă și pozitivă. Cu cât crește religiozitatea cu atât crește și solidaritatea. Aceeași relație pozitivă, semnificativă, o regăsim și între comportamentul religios și solidaritate (relația semnificativă se păstrează atât pentru factorul unic solidaritate cât și pentru tipurile de solidaritate socială și locală). Cu cât practica religioasă este mai intensă cu atât solidaritatea este mai crescută. Rezultatele sunt consonante cu rezultatele obținute de Abela (2004) și de Beer și Koster (2009).

Intensitatea identificării naționale se asociază pozitiv și semnificativ atât cu factorul unic solidaritate cât și cu toate tipurile de solidaritate. Acest item face parte din categoria celor mai importanți predictorii (vezi valorile coeficientului β din Tabelul 5). Impactul cel mai mare îl are în cazul solidarității sociale, apoi globale și în final locale (vezi valorile coeficientului B din Tabelul 5). Cu cât identificarea este mai puternică cu atât solidaritatea crește. Rezultatele noastre confirmă rezultatele sugerate de Banting et al. (2011). Interesant însă aici este că relația se păstrează și în cazul solidarității globale ceea ce sugerează că nu cadrul de referință, național în

acest caz (definit de relațiile civice și de transfer social) este mecanismul care e relevant pentru solidaritate ci posibil însăși intensitatea sentimentului de identificare.

Încrederea în ceilalți este (cu o excepție, modelul ce privește solidaritatea socială) cel mai puternic predictor din analiză (vezi valorile coeficientului β din Tabelul 5). Relațiile sunt pozitive și semnificative cu toate variabilele dependente. Cu cât crește încrederea cu atât crește solidaritatea. Impactul cel mai mare îl are în cazul solidarității globale, apoi sociale și în final locale (vezi valorile coeficientului B). Rezultatele confirmă importanța încrederii pentru solidaritate după cum sugerează Banting et al. (2011).

Individualismul / autonomia are o relație semnificativă pozitivă doar cu solidaritatea locală. Cu cât scade suportul pentru independență cu atât crește solidaritatea locală. Rezultatele sunt consonante cu cele din literatură care sugerează o imagine ambiguă a relației (Abela, 2004; de Beer si Koster, 2009).

Apartenența la o clasă socială ce beneficiază de transferuri financiare prin intermediul statului (pensionari) în raport cu angajații, pare să defavorizeze solidaritatea. Relația este însă semnificativă doar în ceea ce privește solidaritatea ca factor unic și tipul de solidaritate locală. În ceea ce privește celelalte categorii care beneficiază de transferuri sociale prin intermediul statului, relațiile nu sunt concludente. Apartenența la categoria persoanelor casnice sau care nu lucrează și nu beneficiază de transferuri sociale directe prin intermediul statului defavorizează semnificativ solidaritatea (în raport cu toate tipurile de solidaritate și solidaritatea ca factor unic) decât apartenența la categoria angajaților. Pe de altă parte, studenții și elevii sunt singura categorie care potențează solidaritatea în raport cu categoria angajaților, dar numai în ceea ce privește solidaritatea globală. Rezultatele par să le confirme pe cele obținute de Beer și Koster (2009) și anume că apartenența la o clasă socială "defavorizată" (daca asumăm că beneficiarii de transferuri sociale și cei care nu lucrează sunt o clasă defavorizată în România) nu potențează solidaritatea. Pe de altă parte însă, starea materială deficitară potențează semnificativ toate tipurile de solidaritate. Cu cât starea materială este mai precară cu atât oamenii sunt mai solidari (cel puțin la nivel declarativ).

În ceea ce privește educația, rezultatele noastre infirmă parțial alte rezultate din literatură. Cu cât crește educația cu atât crește și solidaritatea. Relația este semnificativă în ceea ce privește atât toate tipurile de solidaritate cât și factorul unic.

Rezultatele nu sunt concludente în ceea ce privește sexul feminin în raport cu cel masculin în ceea ce privește potențarea solidarității. Din nou rezultatele noastre nu par să susțină alte rezultate din literatură. În acest caz însă este posibil ca relația să fie determinată de contextul specific țărilor est-europene cu un acces aproape generalizat al femeilor pe piața muncii, similar celui din țările nordice.

În ceea ce privește tipul de localitate, dependența observată este diferită pentru diferitele variabile luate în calcul. Relația este semnificativă doar în ceea ce privește solidaritatea socială și cea globală. Solidaritatea socială crește odată cu mărimea localității în vreme ce solidaritatea globală scade odată cu mărimea localității.

Tabelul 5. Rezultatele analizelor de regresie

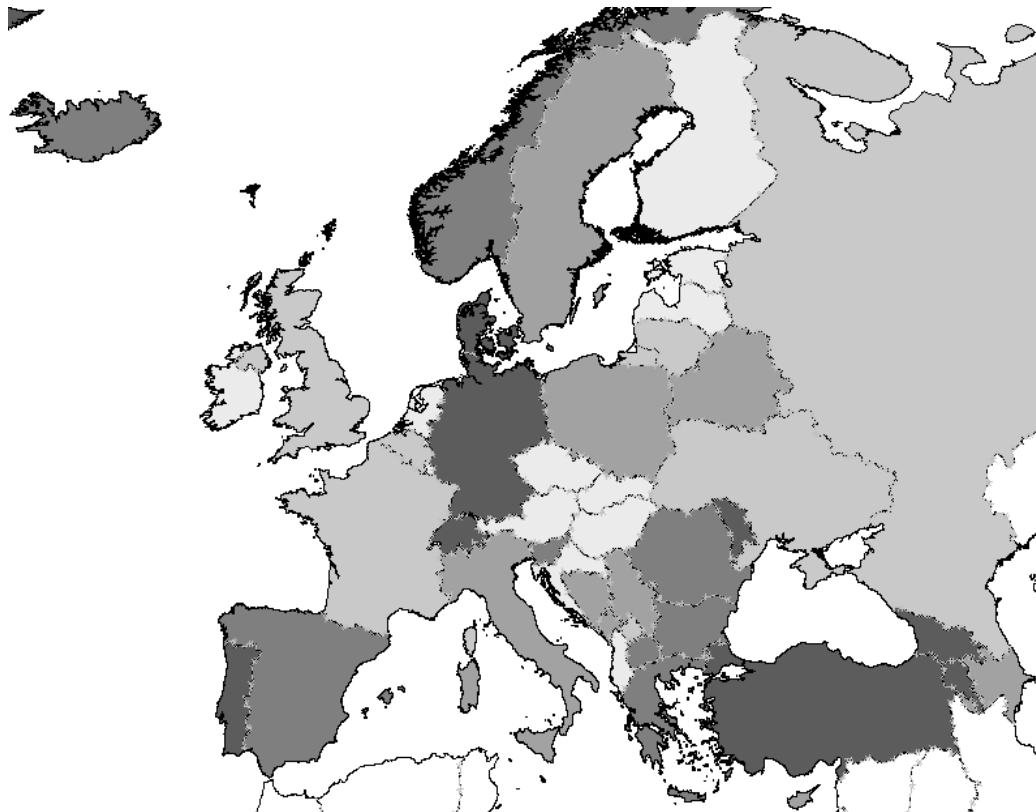
Variabila dependentă Variabila independentă	Solidaritate			Solidaritate socială			Solidaritate locală			Solidaritate globală		
	B	p	β	B	p	β	B	p	β	B	p	β
Constanta	-1,262	***		-2,253	***		-1,278	***		-1,728	***	
Materialist	-0,063	+	-0,051	-0,138	*	-0,067	-0,064	+	-0,051	-0,075		-0,036
Postmaterialist	-0,026		-0,013	0,033		0,010	-0,029		-0,014	-0,022		-0,006
Importanța religiei	0,081	***	0,116	0,081	*	0,069	0,082	***	0,115	0,153	***	0,130
Frecvențarea bisericii	0,064	*	0,056	0,121	*	0,063	0,065	*	0,056	0,075		0,039
Intensitatea identificării	0,153	***	0,168	0,251	***	0,165	0,155	***	0,168	0,203	***	0,132
Încrederea în ceilalți	0,117	***	0,205	0,106	***	0,111	0,119	***	0,204	0,210	***	0,219
Autoritate-Autonomie	0,012		0,032	0,031	+	0,052	0,012		0,033	0,003		0,005
Apartține unei clase de transfer social (pensionar)	-0,104	+	-0,084	-0,081		-0,039	-0,110	*	-0,087	-0,101		-0,048
Beneficiază de transferuri sociale directe (șomer, concedii maternitate/boală, indemnizații)	-0,018		-0,007	0,084		0,020	-0,019		-0,007	-0,086		-0,020
Casnică sau nu lucrează și nu beneficiază de transferuri sociale	-0,083	+	-0,057	-0,128	+	-0,053	-0,083	+	-0,056	-0,139	+	-0,057
Student sau elev	0,076		0,030	0,021		0,005	0,075		0,029	0,215	+	0,050
Vârsta	0,004	**	0,117	0,009	***	0,161	0,004	**	0,116	0,004	+	0,081
Stare materială deficitară	-0,090	***	-0,178	-0,165	***	-0,195	-0,091	***	-0,177	-0,124	***	-0,145
Educația	0,021	***	0,131	0,026	**	0,094	0,022	***	0,133	0,025	**	0,091
Femeie	-0,020		-0,018	0,076		0,040	-0,024		-0,021	-0,004		-0,002
Mărimea localității	-0,010		-0,038	0,024	+	0,052	-0,011		-0,039	-0,031	*	-0,067
R ² ajustat	12,2			11,5			12,1			10,8		

Notă: *** p < 0,001, ** p < 0,01, * p < 0,05, + p < 0,1

Variabilele independente sunt testate pentru multicolaritate, valoarea VIF fiind în toate cazurile sub 3.

România în context european

Analizele din secțiunile anterioare ne permit să discutăm poziția României în raport cu alte țări europene. Pe de o parte am arătat că factorii ce conduc la atitudini favorabile față de solidaritate sunt, și în România, similari celor din alte părți. Pe de altă parte am arătat că putem compara țările între ele. Figura 3 exploatează această oportunitate pentru perioada în care sunt disponibile date pentru cele mai multe țări prin valul 2008-2009 al EVS, folosind scorul total (factorul general, de nivel doi) de solidaritate. Cifrele indică o poziționare a României ușor peste media europeană, comparabilă cu țările nordice, cu Germania, dar și cu sudul continentului.

Figura 3. Harta atitudinilor față de solidaritate în Europa 2008

*Nuanțele mai închise de culoare indică nivele ușor mai ridicate ale atitudinilor favorabile față de solidaritate. Pentru Slovacia, itemul e159 nu a fost cules.

În ce privește solidaritatea globală, în 2008, România se plasa de asemenea în jurul mediei europene (Figura 4). Nivelul în cauză era similar cu cel înregistrat în unele dintre țările estice cu prevalență ridicată a migrației și bunăstare mai scăzută: Albania, Bosnia, Georgia, Muntenegru, Moldova, Azerbaidjan. În toate celelalte țări foste comuniste (exceptând Kosovo, cu o situație specială datorită războiului recent prin care a trecut țara), atitudinile față de solidaritatea globală erau la un nivel mai redus decât în România.

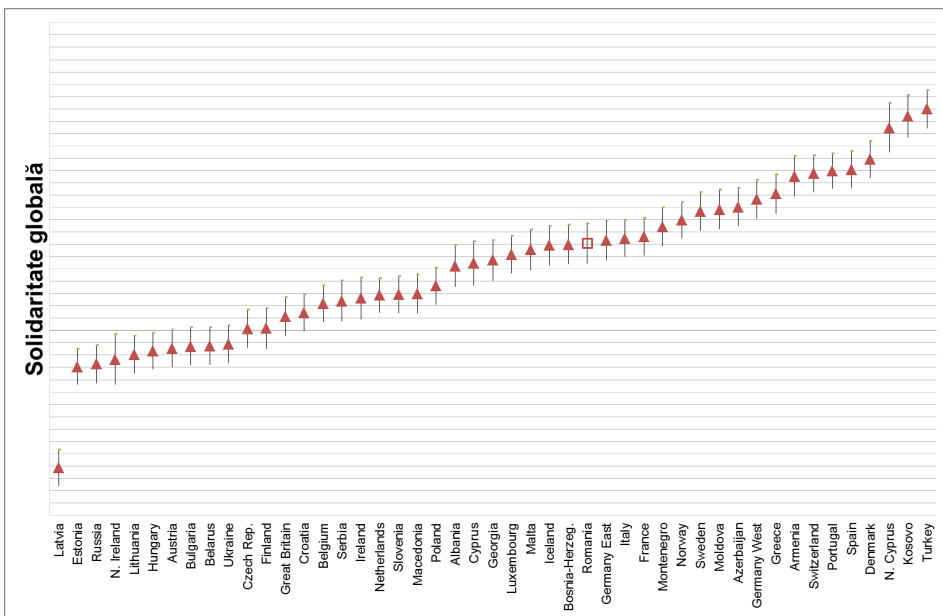

Figura 4. Nivele ale atitudinilor legate de solidaritatea GLOBALĂ în Europa, 2008-2009

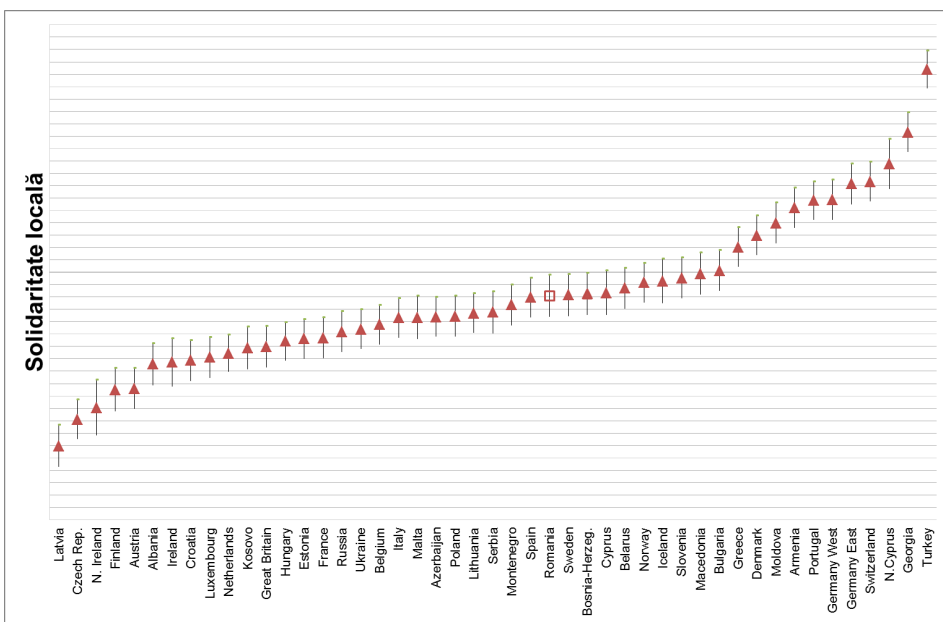

Figura 5. Nivele ale atitudinilor legate de solidaritatea LOCALĂ în Europa, 2008-2009

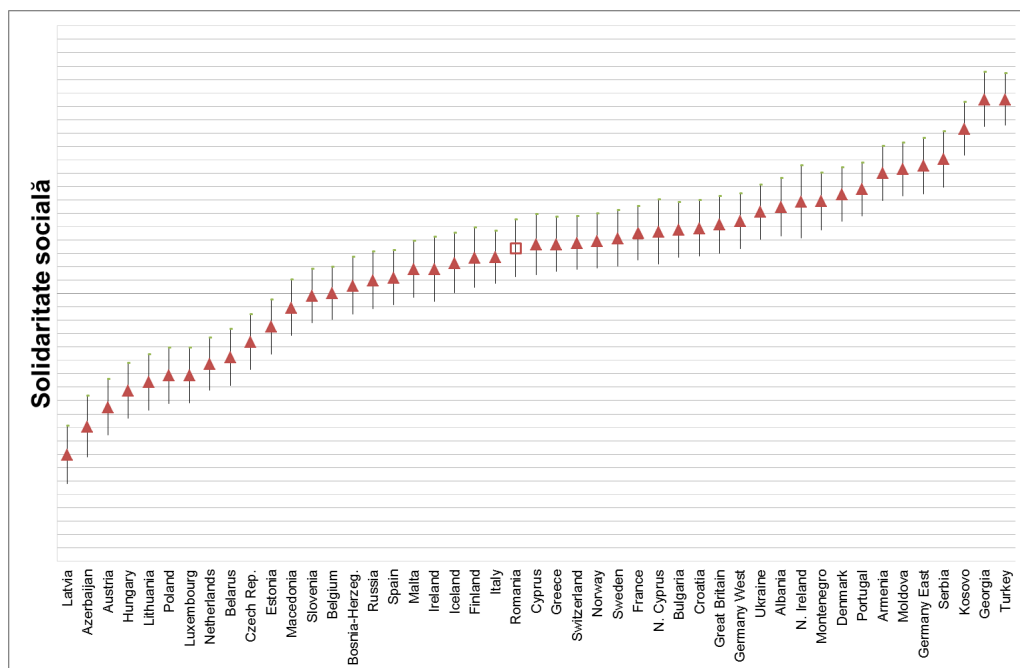

Figura 6. Nivele ale atitudinilor legate de solidaritatea SOCIALĂ (față de grupuri aflate în situație de risc) în Europa, 2008-2009

Dacă este să luăm în considerare mediile estimate (nu și intervalele de încredere în care variază aceste medii), lucrurile nu sunt mult diferite nici în ce privește celelalte două tipuri de solidaritate particularizată: solidaritatea locală și cea socială (față de grupuri aflate în situație de risc). Figura 5 și Figura 6 ilustrează acest lucru. În ierarhiile respective, România se plasează constant în preajma valorii mediane. Spre deosebire de solidaritatea globală, de această dată însă cele 18-20 de țări din mijlocul graficului nu diferă semnificativ în ce privește mediile observate.

Sintetizând, din punct de vedere al atitudinilor față de solidaritate, în ansamblul său, societatea românească se găsește în jurul mediei modelului european. Aceasta creează premise favorabile utilizării de modele ale redistribuirii similare celor din alte țări europene, incluzând aici programele destinate grupurilor vulnerabile.

România 2012 față de România 1999

În 1999, 62% dintre români spuneau că sunt îngrijorați de soarta „Bolnavilor grav și handicapaților din România” în foarte mare măsură sau în mare măsură. 20% indicau o preocupare medie cu categoria de risc în cauză sau nu aveau o opinie conturată în acest sens, iar 18% erau în mică măsură îngrijorați. În eșantionul din 2008, cifrele respective deveneau 63%, 25%, respectiv 12%. În 2012, așa cum indică Tabelul 2, procentele au devenit 62%, 22%, 16%. Diferențele între cele trei serii de procente sunt foarte mici. Ele sunt ne semnificative statistic: nu putem garanta cu o probabilitate de minim 95% că, dacă am fi intervievat toți adulții din România, rezultatele din 1999 ar fi diferit de cele din 2008 sau de cele din 2012, sau că cele din 2008 ar fi fost altele față de 2012.

Același lucru se petrece și dacă comparăm răspunsurile din cei trei ani pentru care avem date pentru majoritatea categoriilor de risc luate în considerare. Spre exemplu, preocuparea față de situația șomerilor caracterizează 55% din respondenți în 1999, 52% în 2008 și tot 52% în 2012. Cifrele celor cu preocupare moderată sau redusă cunosc la rândul lor variații mici, care pot fi datorate exclusiv selecției eșantioanelor utilizate.

Există doar o categorie de persoane, dintre cele nouă pentru care am înregistrat atitudinile de solidaritate, pentru care se pot observa schimbări ceva mai importante. Aceasta este constituită de „vecini”. În 1999, 26% dintre respondenți se declarau preocupați de situația acestora în măsură mai ridicată, cei moderați constituiau 33%, iar 41% manifestau atitudini mai reținute. În 2008, numărul celor puternic îngrijorați crește la 37%, în detrimentul celor mai puțin preocupați de condițiile de viață ale vecinilor care rămân doar 28%. 2012 aduce revenire la o situație apropiată de cea din 1999, cu 15% puternic îngrijorați, 37% moderați și 48% cu preocupări reduse față de condițiile de viață ale vecinilor.

Pe ansamblu însă, aceste fluctuații ale unei singure categorii, precum și variațiile mai reduse ale celorlalte, nu marchează transformări substanțiale ale atitudinilor de solidaritate ale românilor. Acest lucru este indicat clar de poziționările relative ale mediilor calculate pentru indicatorii de solidaritate locală, globală și socială pentru România, precum și a mediei indicatorului general de solidaritate. Reamintim că, prin modul de construcție, media celor patru variabile latente, pentru anul 1999, a fost fixată convențional la 0. Și în 2005, și în 2012, intervalele de variație ale mediilor calculate pentru toți cei patru indicatori de solidaritate, se plasează în jurul aceleiași valori, indicând faptul că eventualele variații observate se pot datora exclusiv modului de selecție a eșantionului. Prin urmare se poate afirma că, în intervalul analizat, românii își mențin neschimbate atitudinile medii față de solidaritate.

Motivele au fost prezentate în discuția despre evoluțiile societale ce a însoțit dezvoltarea celei de-a treia ipoteze. Lor li se adaugă faptul că între 1999 și 2012 România nu a suferit transformări structurale radicale, iar, așa cum am arătat mai sus, determinantii atitudinilor față de solidaritate sunt cei pe care îi regăsim în majoritatea societăților despre care există analize similare în literatura din științele sociale.

Discuție și implicații pentru politicile sociale

Analizele noastre indică câteva lucruri importante. Mai întâi am arătat că putem construi indicatori ai solidarității care permit comparația atât între țările europene, cât și în timp. Am arătat că, din punct de vedere al predictorilor solidarității România nu este diferită de alte societăți. În fine, am indicat faptul că românii au trecut cu bine peste criza economică, atitudinile lor față de solidaritate nefiind afectate de către aceasta.

Se pot desprinde câteva implicații interesante pentru politicile sociale la modul general și pentru cele destinate grupurilor vulnerabile în special.

În primul rând vulnerabilitatea este cea care, în continuare, atrage solidaritate. Prin urmare cei care proiectează politici de suport, pentru a atrage legitimitate (și voturi), ar trebui să fie interesați de a prezenta cu multă atenție măsurile propuse, insistând asupra modului de construcție a solidarității. Cei mai bine educați, mai avuți, cu mai multă încredere în oameni, vor fi mai receptivi față de astfel de măsuri, dar ei sunt oricum cei care le găsesc legitime. Prin urmare campaniile de comunicare ar putea fi îndreptate prioritar către restul populației,

explicând de ce un grup oarecare, de exemplu femeile roma, constituie un grup vulnerabil, cum acesta este similar ca nevoi cu cei aflați, spre exemplu, în situație de boală, și cum grupul cu pricina poate fi ajutat să depășească situația dificilă în care se află.

În al doilea rând, similitudinea cu restul societăților europene, duce imediat cu gândul la posibilitatea de a replica același tip de politici. Acesta este un aspect important care simplifică procesul de implementare a măsurilor similare cu cele din alte țări europene, prin apelul la practicile folosite de țările respective în implementarea propriilor legislații. Cazurile de succes pot fi astfel folosite ca exemple de bune practici. În plus, devin interesante și țările cu nivele de solidaritate apropiate de cele din România. Eșecul unor măsuri în astfel de societăți, constituie semnale de alarmă pentru implementarea eficientă a unor politici similare în România. La polul opus, reușitele pot fi privite ca un potențial model de urmat.

În al treilea rând, absența relației pozitive între atitudinile față de solidaritate și accesul la transferuri sociale, spune că este posibil ca să existe deficiențe în modul în care aceste beneficii sunt fie furnizate, fie promovate. Poate fi vorba de adecvarea la nevoi, de procedurile birocratice, sau pur și simplu de modul în care sunt prezentate și/sau despre măsura în care beneficiarii conștientizează că acestea servesc propriile interese. Studiul nostru nu poate diferenția între aceste cauze, și nici nu poate garanta prezența lor, însă credem că aceasta constituie o direcție de cercetare ce, în viitorul imediat, merită să capteze atenția comunității academice și a celor ce furnizează servicii sociale.

Bibliografie:

- Abela, Anthony M. (2004). Solidarity and religion in the European Union: A comparative sociological perspective. Pp. 71-101 in Peter G. Xuereb, ed., *The Value(s) of a Constitution for Europe*, Malta: European Documentation and Research Centre, University of Malta.
- Anderson, Benedict (1991). *Imagined Communities*. London: Verso.
- Arts, Wil. (2011) Explaining European Value Patterns: Problems and Solutions, *Studia UBB Sociologia* LVI (1), pp. 7-31.
- Arnsperger, Christian and Yanis Varoufakis. (2003). Toward a Theory of Solidarity. *Erkenntnis* 59 (2), pp. 157-188.
- Baldwin, Peter. (1990). *The Politics of Social Solidarity: Class Bases of the European Welfare State, 1875-1975*, Cambridge University Press.
- Banting, Keith, Johnston, Richard, Kymlicka, Will, & Soroka, Stuart. (2011). Are diversity and solidarity incompatible?. *InRoads: The Canadian Journal of Opinion*, 28, pp. 36-48.
- Baum, Reiner C. (1975). The System of Solidarities. *Indian Journal of Social Research*, 16: 1&2, pp. 305-353.
- Bay, Ann-Helén, Pedersen, Axel West. (2006). The Limits of Social Solidarity. Basic Income, Immigration and the Legitimacy of the Universal Welfare State, *Acta Sociologica* 49(4), pp. 419-436.
- Bayertz, Kurt. (1999). Four Uses of Solidarity. pp.3-28, în Bayertz, Kurt (ed.) *Solidarity*. Dordrecht: Kulwer Academic Publishers.
- Beck, Ulrich, Beck-Gernsheim, Elisabeth. (2001). *Individualization. Institutionalized Individualism and Its Social and Political Consequences*. London: Sage.
- De Beer, Paul and Ferry Koster. (2009). *Sticking Together or Falling Apart? Solidarity in an Era of Individualization and Globalization*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

- Bierhoff, Hans W. & Beate Küpper. (1999). Social Psychology of Solidarity. pp. 133-156, în Bayertz, Kurt (ed.) *Solidarity*. Dordrecht: Kulwer Academic Publishers.
- Brown, Timothy A. (2006). *Confirmatory Factor Analysis for Applied Research*. New York: The Guilford Press.
- Byrne, Barbara M. (2004). Testing for Multigroup Invariance Using Amos Graphics: A Road Less Traveled. *Structural Equation Modeling*, 11 (2), pp. 272-300.
- Byrne, Barbara M. (2010). *Structural equation modeling with Amos. Basic concepts, application, and programming*. New York: Routledge.
- Calhoun, Craig. (2007). *Nations Matter Culture, History, and the Cosmopolitan Dream*. New York: Routledge.
- Chen, Fang Fang. (2007). Sensitivity of goodness of fit indices to lack of measurement invariance. *Structural Equation Modeling*, 14, pp. 464-504.
- Crow, Graham. (2002). *Social Solidarities: Theories, identities and social change*. Open University Press.
- Dickes, Paul., Marie, Valentova & Monique, Borsenberger. (2010). Construct Validation and Application of a Common Measure of Social Cohesion in 33 European Countries. in *Social Indicators Research*. 98, pp. 451-473.
- Durkheim, Émile. (1967). *De la division du travail social*, Paris: Presses Universitaires de France.
- Elliott, Anthony, Turner, Bryan S. (2013). Three versions of the social. In *Journal of Sociology*, first published on February 7, 2013 doi:10.1177/1440783312474080.
- Ellison, Marion. (2011). Introduction: social solidarity in Europe: the fourth pillar. Pp. 1–16 in Marion Ellison, ed., *Reinventing social solidarity across Europe*, Bristol: Policy Press.
- Fetchenhauer, Detlef et al. (eds.) (2006). *Solidarity and Prosocial Behavior*. Springer Science+Business Media, Inc.
- Green, Andy, Janmaat, Germain and Han, C. (2009). *Regimes of Social Cohesion*, LLAKES Research Paper 1, published by the Centre for Learning and Life Chances in Knowledge Economies and Societies at: <http://www.llakes.org.uk>.
- Habermas, Jürgen. (1992). Citizenship and National Identity: Some Reflections on the Future of Europe. *Praxis International* 12 (1), pp. 1-19.
- Habermas, Jürgen. (1997). The European Nation-State: on the Past and Future of Sovereignty and Citizenship. In *The Inclusion of the Other: Studies in Political Theory*. eds. Ciaran Cronin and Pablo De Greiff, pp. 106-127. Cambridge: MIT Press.
- Inglehart R (1971) The Silent Revolution in Europe: Intergenerational Change in Post-Industrial Societies. *The American Political Science Review* 65(4), pp. 991–1017.
- Inglehart R (1977) *The silent revolution: changing values and political styles among Western publics*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Inglehart, Ronald. (1997). *Modernization and Post-Modernization. Cultural, Economic and Political Change in 43 Societies*, Princeton University Press.
- Inglehart, Ronald, Baker, Wayne E. (2000). Modernization, Cultural Change, and the Persistence of Traditional Values, *American Sociological Review* 65, pp.19-51.
- Inglehart, Ronald, Welzel, Christian. (2005). *Cultural Change and Democracy: The Human Development Sequence*, New York and Cambridge: Cambridge University Press.
- Janmaat, Jan Germe, Braun, Robert. (2009). 'Diversity and Postmaterialism as Rival Perspectives in Accounting for Social Solidarity Evidence from International Surveys'. *International Journal of Comparative Sociology* 50 (1) (January 2), pp. 39–68.

- Kankaraš, Miloš, Moors, Guy. (2009). Measurement Equivalence in Solidarity Attitudes in Europe Insights from a Multiple-Group Latent-Class Factor Approach. *International Sociology* 24 (4), pp. 557–579.
- Komter, Aafke E. (2005). *Social Solidarity and the Gift*, Cambridge University Press.
- Kovács, János Mátyás. (1998). Uncertain Ghosts: Populists and Urbans in Postcommunist Hungary, pp. 113-145 în Peter L. Berger, ed., *The Limits of Social Cohesion. Conflicts and Mediation in Pluralist Societies. A Report of the Bertelsmann Foundation to the Clube of Rome*, Boulder, Colorado: Westview.
- Manson, Andrew. (2000). *Community, Solidarity and Belonging*. Cambridge University Press.
- Polanyi, Karl. (2011). *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*, Beacon Press.
- Pensky, Max. (2008). *The Ends of Solidarity*. Albany: State University of New York Press.
- Rokeach, Milton. (1973). *The Nature of Human Values*. New York: The Free Press.
- Schwartz, Shalom. (1994). Beyond individualism/collectivism: New dimensions of values, pp. 85-119 in *Individualism and Collectivism: Theory Application and Methods*, edited by Uichol Kim, Harry C. Triandis, Cigdem Kagitcibasi, Gene Yoon, Sang-Chin Choi, Newbury Park, CA: Sage.
- Stjernø, Steinar. (2004). *Solidarity in Europe. The History of an Idea*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stănuș, Cristina (2011) Trade Unions, NGOs and social solidarity in Romania. pp.191-208, în Marion Ellison, ed., *Reinventing social solidarity across Europe*, Bristol: Policy Press.
- Talavera, Arturo Fontaine. (1998). Revolution from the Top and Horizontal Mediation: The Case of Chile's Transition to Democracy, pp. 145-172 în Peter L. Berger, ed., *The Limits of Social Cohesion. Conflicts and Mediation in Pluralist Societies. A Report of the Bertelsmann Foundation to the Clube of Rome*, Boulder, Colorado: Westview.
- Thelen, Kathleen. (2012). Varieties of Capitalism: Trajectories of Liberalization and the New Politics of Social Solidarity, *Annual Review of Political Science* 15, pp. 137-159.
- Thome, Helmut. (1999). Solidarity: Theoretical Perspectives for Empirical Research. pp. 101-132, în Bayertz, Kurt (ed.) *Solidarity*. Dordrecht: Kulwer Academic Publishers.
- Tönnies, Ferdinand. (2005). *Gemeinschaft und Gesellschaft*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Voicu, Bogdan. (2010). Valorile și sociologia valorilor, pp. 249-294, în Lazăr Vlăsceanu, coord., *Sociologie*, Iași: Polirom.
- Voicu, Mălina. (2007). *România religioasă. Pe valul european sau în urma lui?*, Iași: Editura Institutul European.
- Voicu, Mălina, Șerban, Monica. (2002). About the Differences: Between Tolerance and Prejudice, in Cătălin Zamfir (ed.) *Roma Population in Romania*. Bucharest: Expert.
- Welzel, Christian. (2007). Individual Modernity, pp. 186-205 in R. Dalton, H.D. Kilgeman, eds., *The Oxford Handbook of Political Behaviour*, Oxford: Oxford University Press.